

ВІДГУК
офіційного опонента
професорки кафедри конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
докторки юридичних наук, доцентки Сінькевич Олени Василівни
на дисертаційне дослідження Демиденко Анастасії Леонідівни
«Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститут
громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Неурядові (громадські) правозахисні організації (надалі – НПО) – центральний елемент громадянського суспільства, важливий його інститут. Зі здобуттям незалежності України правозахисна діяльність і правозахисний рух в Україні отримав легальні можливості для свого розвитку, правозахисні організації стали невід’ємним елементом структури об’єднань громадян. Суттєвим кроком в оновленні правового регулювання стало набуття чинності Законом «Про громадські об’єднання» від 22.06.2012. Також поступово формувалася практика Конституційного Суду України в сфері інститутів громадянського суспільства, значну роль для України відіграла діяльність міжнародних НПО, а також правові позиції Європейського суду з прав людини.

Особливої актуальності питання діяльності НПО набули з 2014 року, ця актуальність посилилася після 24 лютого 2022 року, що пов’язано з відомими подіями російської агресії, окупацією окремих частин території України та їх незаконною і невизнаною анексією. Правозахисний рух активізувався в цих умовах - надає значну допомогу внутрішньо переміщеним особам, іншим особам, що постраждали від збройної агресії. Не можна недооцінювати і

потенціал правозахисних організацій, оскільки їх роль в майбутньому, при деокупації окупованих територій, ще значно збільшиться.

Важливу роль відіграють питання правового регулювання діяльності НПО, його вдосконалення, висловлення відповідних пропозицій, пошуку шляхів розв'язання законодавчих колізій і недоліків. Такі наукові розвідки можуть мати практичний сенс і вплив на реальний захист прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, дисертаційне дослідження в рамках запропонованої тематики якраз і спрямоване на розкриття зазначених актуальних питань і проблем.

Дисертація А. Л. Демиденко виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 22.11.2019 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації підтверджується застосуванням належних методів дослідження, що дозволило А. Л. Демиденко зробити теоретичні висновки і надати практичні рекомендації, які характеризуються науковою новизною й теоретичною обґрунтованістю. Дисертантка при проектуванні структури дисертаційного дослідження використала сучасні методи наукового пізнання, формулювання обґрунтованих висновків дослідження будується на загальних і спеціальних методах наукового дослідження. Логічний метод дав змогу сформулювати основні терміни, поняття, провести класифікації (розділи 1, 2, 3). Історичний метод став в нагоді для формування розвитку концепту громадянського суспільства (підрозділ 1.1), розвитку і еволюції законодавства в сфері НПО (підрозділи 1.2 і 1.3), системний

– при з'ясуванні форм діяльності НПО (розділи 1 і 2), формуванні системи функцій, принципів діяльності НПО (підрозділ 1.2, 1.3), напрямків діяльності НПО щодо документування російської агресії і захисту осіб, що постраждали від неї (підрозділ 3.1), напрямків допомоги внутрішньо переміщеним особам, ознак, що характеризують внутрішньо переміщених осіб (підрозділ 3.2), дослідженні системи законодавства України в сфері НПО (підрозділ 1.2.), а також міжнародного і зарубіжного законодавства в сфері НПО (підрозділ 1.3), загальній характеристиці форм діяльності НПО (підрозділ 2.1). Статистичний метод було використано для характеристики діяльності НПО в сфері документування воєнних злочинів росії на території України (підрозділ 3.1.), внутрішньо переміщених осіб (підрозділ 3.2.). Такі методи, як індукція і дедукція, допомогли сформулювати ознаки і дати визначення НПО (підрозділ 1.2), сформулювати механізми взаємодії НПО із органами публічної влади (підрозділ 2.3), вказати роль НПО у діяльності Європейського суду з прав людини (підрозділ 2.2). Порівняльно-правовий метод наукового пізнання використаний при дослідженні міжнародно-правового регулювання діяльності і статусу НПО, а також регулювання на рівні Європейського Союзу і окремих країн-членів Європейського Союзу, а також у США, співставленні правового регулювання і досвіду діяльності НПО з українським досвідом (підрозділ 1.3). За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано різні правові інститути, зроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства (розділи 1, 2, 3). Цей метод також був застосований при тлумаченні та аналізі законопроектів в сфері громадського контролю (підрозділ 2.4). Метод «кейс-стаді» застосований для аналізу практики Європейського суду з прав людини (підрозділ 2.2), а також інших судових рішень, передусім, Конституційного Суду України (розділ 1).

Дисертація характеризується логічністю й послідовністю викладу матеріалу, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено ступінь її наукової розробки й зв'язок із науковими темами, визначено предмет й об'єкт дослідження, його мету та завдання.

Структура і архітектура роботи є досить логічною і відповідає предмету дослідження, а саме: в роботі містяться три розділи «Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститути громадянського суспільства: теоретичні та конституційно-правові засади», «Характеристика основних форм діяльності неурядових (громадських) правозахисних організацій в Україні», «Діяльність неурядових (громадських) правозахисних організацій в умовах збройної агресії росії проти України», що складаються із трьох, чотирьох і двох підрозділів відповідно. Висновки досить повно відображають отримані авторкою результати дослідження.

У процесі дослідження виявлено, що законодавчо встановленого визначення неурядових правозахисних організацій й досі не надано. Доведено, що НПО є однією з форм об'єднань громадян та, відповідно, інститутів громадянського суспільства. НПО в Україні ведуть свою діяльність через реалізацію права на свободу об'єднання і організаційно-правову форму громадських організацій (незважаючи на весь плюралізм форм реалізації права на об'єднання, а також інших інститутів громадянського суспільства і нерядових організацій). Завдяки своїй діяльності, НПО виконують завдання громадянського суспільства із дотримання принципів останнього (с. 177).

Зроблено висновок про те, що практики обмеження діяльності інститутів громадянського суспільства і, зокрема, НПО, що стосуються визнання їх іноземними агентами, в недемократичних країнах однозначно не є такими, які варто наслідувати, вони скоріше підлягають засудженню як такі, що спотворюють ідею демократії і є кроком у формуванні недемократичних режимів. В плані конституційності відповідних положень по аналогії варто згадати Рішення КСУ від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 щодо декларування антикорупційними активістами, в якому Суд зайняв позицію підтримки і захисту інститутів громадянського суспільства. Хоч мова йшла про

антикорупційних активістів, відповідні думки цілком можуть бути поширені і на НПО, а також на їх представників (членів) (с. 179).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що робота є першим у науці конституційного права України комплексним науково-правовим дослідженням НПО як інституту громадянського суспільства в конституційно-правовому аспекті.

Заслужують на окрему увагу наступні висновки й положення, в яких:

– виокремлено види НПО, діяльність яких стосується захисту прав людини під час війни за певними типами, а саме: організації, що займаються захистом прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, що постраждали від збройної агресії проти України; організації, що здійснюють збір та документування воєнних злочинів, а також злочинів проти людяності, вчинених у ході російсько-української війни; організації, що здійснюють захист прав та інтересів військовослужбовців і членів їх сімей; організації, які займаються питаннями деокупації та реінтеграції захоплених територій України (зокрема Сходу та Криму);

– запропоновано розуміння двоїстої природи участі НПО на рівні Європейського суду з прав людини, а саме: 1) НПО захищає свої права як юридичної особи; 2) НПО непрямо захищає широке коло прав людини, звертаючись із відповідними заявами, і лише у виняткових ситуаціях звернення в інтересах інших осіб є допустимим;

– змістовно наповнені функції неурядових правозахисних організацій на міжнародному рівні, які, *mutatis mutandis*, можна екстраполювати на діяльність національних НПО: встановлення «порядку денного», розробка законодавства, виявлення фактів та аналіз, свідчення, донос або мобілізація сорому, міжнародна солідарність та підтримка правозахисників, освіта, дотримання принципу відкритості політичної системи;

– визначено основні напрямки діяльності неурядових правозахисних організацій щодо документування російської агресії і захисту осіб, що постраждали від неї, а саме: а) моніторинг та виявлення фактів вчинення

воєнних злочинів у відкритих джерелах. Моніторинг представляє собою інститут щодо спостереження та фіксації фактів вчинення воєнних злочинів з певних соціально медіа-платформ, такі як Twitter, TikTok і Telegram, для збору важливого вмісту, такого як відео, фотографії та GPS-локації, які можуть слугувати доказами в майбутніх кримінальних процесах; б) відвідування місць проживання постраждалих від воєнних злочинів громадян з метою виявлення незадокументованих жертв з подальшим їх інтерв'юванням; в) безпосередній збір та якісна фіксація виявлених фактів вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людства та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Діяльність щодо документування виявлених воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права; г) систематизація зібраної інформації та проведення попередньої кваліфікації вчинених злочинів відповідно до Кримінального кодексу України та Римського Статуту Міжнародного кримінального суду і розробка відповідних звітів щодо вчинення злочинів проти людяності та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Практичне значення одержаних результатів: – у науково-дослідній сфері – для дослідження особливостей і проблемних теоретичних питань правового регулювання неурядових організацій, конституційного права на об'єднання, громадянського суспільства та його інститутів, правозахисних організацій; – у правотворчості – при опрацюванні законопроектів щодо внесення змін до Закону України «Про громадські об'єднання», інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність неурядових (громадських) правозахисних організацій, розробки проекту закону «Про громадські правозахисні організації»; – у практичній діяльності – при здійсненні діяльності самими НПО щодо захисту прав людини, а також проведенні консультаційних заходів, тренінгів, семінарів, пов'язаних із юридичною допомогою в діяльності НПО, для інформування органів влади про особливості взаємодії із НПО щодо захисту прав людини, вирішення інших практичних проблемних питань в рамках регулювання галузі конституційного

права України; – у навчальному процесі – при підготовці навчальних і навчально-методичних видань, підручників, посібників із дисциплін «Конституційне право України», «Конституційне право», «Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці», «Права і свободи людини і громадянина», а також у рамках освітнього процесу у закладах вищої освіти, які готують фахівців за правничими спеціальностями.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації А.Л. Демиденко, демонструється також значною кількістю використаних джерел (266).

Основні положення і висновки дослідження викладені у 5 наукових працях, зокрема, у 4 статтях, опублікованих у фахових виданнях України з юридичних наук, 1 статті – у науковому періодичному виданні іноземної держави-члена Європейського Союзу, а також у 9 тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Зауваження щодо дисертаційної роботи. Високо оцінюючи досягнення дисертантки, варто відзначити певні спірні аспекти, які містить подана робота, що можуть стати певним поштовхом до жвавого наукового обговорення та подальших наукових напрацювань:

1. У дисертаційній роботі на с. 84 вказано: «Аргументується позиція, що між волонтерськими організаціями і НПО багато схожого. Неурядові правозахисні організації побудовані на тих же принципах, що й волонтерський рух. Водночас НПО все ж не варто ототожнювати із волонтерськими організаціями».

Разом з тим все ж потребує уточнення позиція авторки щодо співвідношення НПО із волонтерською діяльністю.

2. Авторкою на с. 144 робиться висновок протє, що «Фактично лобістські процеси в Україні відбуваються опосередковано через існуючі механізми: 1) шляхом звернення до офіційних суб'єктів законодавчої ініціативи для подання відповідних проєктів; 2) шляхом участі в обговоренні законопроектів на запрошення профільних комітетів парламенту; 3) шляхом публічної адвокації

певних проєктів і пропозицій в ЗМІ, на конференціях, мітингах тощо; 4) шляхом реалізації права на звернення громадян, використання інституту електронних петицій». При цьому дисертантка аналізує пропозиції щодо ухвалення спеціального закону, присвяченого лобістській діяльності, проте не висловлює власне ставлення до цього (с. 121-122). Це питання актуалізувалося у зв'язку із тим, що 10 січня 2024 року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні проєкт Закону "Про добросовісне лобіювання" (реєстраційний №10337).

3. Важливим елементом новизни дисертації вважаємо положення щодо необхідності прийняття спеціального закону «Про правозахисні організації» або «Про правозахисну діяльність», де би врегульовувався статус, права НПО, механізми їх взаємодії із органами державної влади (с. 12).

Водночас така пропозиція вимагає суттєвого обґрунтування, визначення структури відповідного законопроекту, його ключових елементів, можливого врахування зарубіжного досвіду із цього питання. Яким чином авторка бачить відповідний законопроект? Чи дослідила відповідний досвід у зарубіжних країнах?

Висловлені твердження не піддають сумніву отримані наукові результати, а мають характер обговорення або рекомендацій.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею авторки. Усі висновки, рекомендації та пропозиції дисертантки, зокрема, й ті, що характеризують наукову новизну дослідження, отримані особисто. При послугованні працями інших учених для аргументації окремих положень дослідження обов'язково надано посилання на відповідні праці.

Загальний висновок.

Дисертаційне дослідження Анастасії Леонідівни Демиденко «Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститут громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект» є актуальною, завершеною й самостійною працею, яка виконана з використанням відповідних методів дослідження, має

теоретичне і практичне значення. Робота відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 431 від 21.03.2022 р.), а її авторка Анастасія Леонідівна Демиденко заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професорка кафедри конституційного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка,

докторка юридичних наук, доцентка

Олена СІНЬКЕВИЧ

Підпис засвідчую
Вчений секретар НАЧ
КАГАДУЛЬНА Н.В.
02.02.2024р.

